

Waar

winkelen Amsterdammers?

Inzicht in de winkelstraten van historisch Amsterdam

Clé Lesger is als sociaaleconomisch historicus verbonden aan de Universiteit van Amsterdam.

Zijn boek *Het winkellandschap van Amsterdam. Stedelijke structuur en winkelbedrijf in de vroegmoderne en moderne tijd, 1550-2000* verscheen eind 2013. Hij onderzocht waarom winkels gevestigd zijn op bepaalde plaatsen in de stad en hoe het exterieur en interieur in de loop der tijd veranderd is.

Lisa Oskamp sprak met hem over de totstandkoming en de inhoud van zijn boek.

Lesger vertelt dat hij al lange tijd interesse heeft in de detailhandel. 'Ik heb veel geschreven over de economie van Amsterdam en toen viel me al op dat er eigenlijk zo weinig bekend is over de detailhandel, terwijl het wel een heel grote sector is, zeker in de vroegmoderne tijd. Ik verbaasde mij daarover, want ik dacht dat er al veel over onderzocht zou zijn in Nederland. Daarnaast kom ik uit een familie van detailhandelaren. Ik had altijd al het idee dat ik daar een keer wat mee moest doen. Uiteindelijk ben ik ruim vijf jaar bezig geweest met dit boek. Het is in die zin flink uit de hand gelopen, maar ik dacht: nu wil ik het goed doen ook!'

Toegankelijkheid

'Ik ben heel erg geïnteresseerd in de locatiepatronen van winkels. Op wat voor locaties zitten winkels, en waarom zitten ze juist daar? Verandert dat in de loop van de tijd? Later bedacht ik me dat ik ook meer wilde weten over hoe het uiterlijk en het interieur van winkels is veranderd. In eerste instantie wilde ik dit op basis van bestaande literatuur doen, maar er bleek vrijwel niets over geschreven te zijn. Daarom heeft mijn vraagstelling zich verbreed tijdens mijn onderzoek.' De culturele kant van het winkelbedrijf komt echter niet in de studie voor. 'Nee, die kant heb ik eruit gelaten. Ik doe meer de hardware: waar zitten de winkels en hoe zien ze eruit?'

Om het verband tussen de locatie van een winkel en de toegankelijkheid van deze locatie aan te tonen, mocht Lesger gebruik maken van een door *University College London* ontwikkelde technologie: *Space Syntax Analysis*. 'Met dat computerprogramma kun je meten hoe bereikbaar straten zijn binnen het stedelijk

landschap. Niemand had dat ooit gedaan voor historisch Amsterdam. Er kwam uit dat de plaatsen waar heel veel winkels zitten ook de goed bereikbare stukken in de stad zijn. Het bevestigde dat toegankelijkheid de belangrijkste beslissing is die genomen wordt als je ergens een winkel vestigt.' Gelukkig maar, want Lesger geeft toe dat een ander resultaat niet eenvoudig te verklaren zou zijn. 'Er werd wel gezegd dat toegankelijkheid belangrijk was, maar ik heb dat door dit programma meer kunnen onderbouwen dan tot nu toe gebruikelijk was. Zo wilde ik bijvoorbeeld toetsen of je winkels in dagelijkse behoeften in de vroegmoderne tijd door heel Amsterdam aantreft. In de theorie wordt namelijk gezegd dat er twee soorten winkels zijn: winkels in dagelijkse behoeften en winkels in duurzame goederen. Voor duurzame goederen wil iedereen wel een stukje lopen of in een latere periode een stukje fietsen of met de tram, ►

Lisa Oskamp is
redacteur van Kleio.

De best bereikbare straten in het Amsterdam van 1585. Clé Lesger/*Space Syntax Analysis*. Linkerpagina: Amsterdamse uitdragerij, zestiende eeuw. De oudste (bekende) afbeelding van een Amsterdamse winkel. Bijzondere Collecties, Universiteit van Amsterdam.

maar voor de dagelijkse behoeften geldt dit niet. Dit betekent dat winkels in dagelijkse behoeften door de hele stad moeten zitten. Ik heb dit voor de vroegmoderne tijd onderzocht door naar de bakkers te kijken, omdat deze groep het best gedocumenteerd is. Bakkers hadden namelijk een redelijk inkomen en daarom waren ze belastingplichtig. Bakkers waren toen inderdaad door de hele stad te vinden. Via *Space Syntax Analysis* kon ik aantonen dat zij zich onder meer vestigden aan radiaalstraten waar de bereikbaarheid goed is en de vastgoedprijzen lager zijn dan aan bijvoorbeeld de hoofdwinkellussen.'

Winkelcentra

'De stelling van het boek is dat het straten-netwerk, dus de ruimtelijke structuur van de stad, een enorme invloed heeft op het locatie-gedrag van winkeliers en feitelijk ook op het uiterlijk en het interieur van winkels. Het is namelijk zo dat in de drukste winkelstraten

**'Alles lijkt juist zijn weg te vinden als het gewoon doorrommelt
en er geen plannen gemaakt worden'**

meer druk op de winkeliers is om hun winkel voortdurend aan te passen aan de nieuwste mode en mee te gaan met de trends. Die druk is minder groot in wijken en straten die perifeer liggen en in die winkelstraten zie je allerlei veranderingen veel later doordringen. Dat laatste kon ik mooi zien in de winkel van mijn grootvader en vader. Deze bevond zich

in de Nieuwe Leliestraat, in de Jordaan. In de eerste helft van de twintigste eeuw hing het hele assortiment aan textielwaren daar nog aan de muren, het plafond, aan rekken en in de etalage. Dat paste totaal niet bij het nieuwe beeld dat in de Kalverstraat ontstaan was over hoe een etalage eruit moest zien, namelijk thematisch en niet te vol.

De grote breuk in bewinkelingspatronen was de Tweede Wereldoorlog. Het beleid van de overheid ging voortaan uit van geconcentreerde winkelcentra in plaats van winkelstraten. Deze winkelcentra zogen winkels weg, maar niet uit de oude binnenstad. Het viel mij op dat overheden heel moeilijk kunnen voorzien welke kant de ontwikkelingen op gaan. Zo heeft de stedelijke overheid vooral in de twintigste eeuw heel radicaal ingegrepen in de stad. Denk maar aan de sloop van de voormalige Jodenbuurt en de doorbraak van de Wibautstraat en de Weesperstraat. Hierdoor is het weefsel van de straten zo kapot gemaakt dat de winkel-functie daar nooit meer is teruggekomen. Ik realiseer mij nu steeds meer dat je als overheid heel voorzichtig moet zijn met grootschalige ingrepen. Je ziet dit ook in de Jordaan en in de Negen Straatjes in de grachtengordel. Ooit werd er gezegd: "Weg met al die winkeltjes, want ze zijn te klein, je kunt er niet met de auto komen en er zijn geen parkeergarages." Het idee was dus dat alle winkels zouden verdwijnen en dat iedereen alleen nog maar naar de binnenstad en de winkelcentra in de nieuwe wijken zou gaan. Maar zie: de dwarsstraten in de Jordaan en de Negen Straatjes

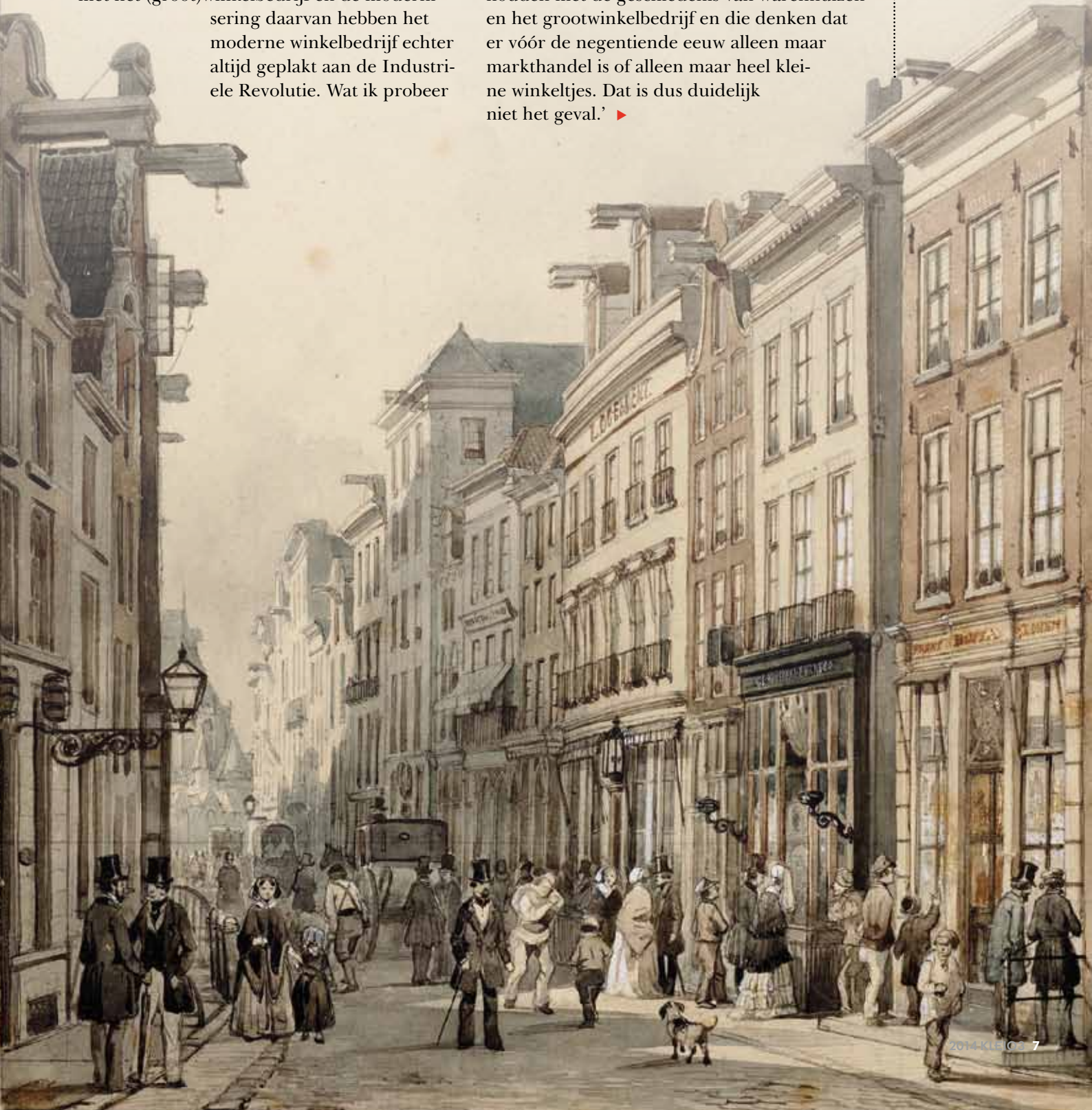
in de grachtengordel worden tegenwoordig overlopen door mensen die daar komen winkelen. Dat is nooit van tevoren bedacht. Het lijkt zo te zijn dat alles juist zijn weg vindt als het gewoon doorrommelt en er geen plannen gemaakt worden.'

Snel modern

Het boek kan geplaatst worden in een breder wetenschappelijk debat. 'Er is vooral veel onderzoek gedaan naar detailhandel in Engeland. De mensen die zich daar bezighouden met het (groot)winkelbedrijf en de modernisering daarvan hebben het moderne winkelbedrijf echter altijd geplakt aan de Industriële Revolutie. Wat ik probeer

aan te tonen is dat het daar eigenlijk niet zoveel mee te maken heeft, maar veel meer met de omvang van de stad. Zo ontstond er in Amsterdam al in de zeventiende eeuw een winkelpatroon waarvan ze in heel veel andere steden betogen dat het pas in de negentiende eeuw kon ontstaan door de groei die deze steden doormaakten vanwege de Industriële Revolutie. Een tweede debat dat in Engeland speelt, gaat over de zogenaamde achterlijkheid van het winkelbedrijf vóór de negentiende eeuw. Er zijn historici die zich daar bezighouden met de geschiedenis van warenhuizen en het grootwinkelbedrijf en die denken dat er vóór de negentiende eeuw alleen maar markthandel is of alleen maar heel kleine winkeltjes. Dat is dus duidelijk niet het geval.' ►

De Kalverstraat
bij de Dam, 1850.
Stadsarchief
Amsterdam.

Interieur van een apothek in de zeventiende eeuw. Bijzondere Collecties, Universiteit van Amsterdam.

De wetenschappelijke wereld heeft nog niet gereageerd op het onderzoek van Lesger, omdat het simpelweg nog te recent is. De historicus verwacht niet dat er iemand komt met een totaal andere visie op de zaak. 'Het kan wel zijn dat iemand vindt dat ik te veel de nadruk heb gelegd op een bepaald aspect. En natuurlijk heb ik niet alle wijken en straten van Amsterdam onderzocht, maar een selectie gemaakt van enkele typerende delen van de stad. Ook daar kan discussie over ontstaan.'

Failliete winkels

Om uitspraken te kunnen doen over het interieur van winkels in de vroegmoderne tijd heeft Lesger vooral gebruik gemaakt van twee typen bronnen: afbeeldingen en het archief van de Desolate Boedelkamer. 'Ik heb geprobeerd om die twee voortdurend te vergelijken om te zien of ik zaken die ik op afbeeldingen aantrof ook tegenkwam in die Desolate Boedelkamer. Gelukkig gingen er heel veel winkeliers failliet in Amsterdam. Dus ik heb talloze boedels gevonden.' Het gaat hier alleen wel om winkeliers die failliet zijn gegaan,

'Gelukkig gingen er veel winkeliers failliet, dus ik heb talloze boedels gevonden'

oftewel winkeliers die blijkbaar iets verkeerd hebben gedaan. Hoeveel waarde kunnen we dan hechten aan deze bron? 'Het zijn de enige bronnen waarin iets gezegd wordt over het interieur van winkels. Het was echt zo dat de notaris of een klerk binnen kwam lopen en dan begon te beschrijven "aan de rechterwand staat een kast, en in die kast zit een la en in die la zit zoveel el lint en in de tweede la zit dit en daar zit dat". Alles werd heel nauwkeurig beschreven, omdat het document bedoeld was om de schuldeisers tevreden te stellen. Alleen als bleek dat veel spullen al eerder uit de winkel waren gehaald, heb ik die winkel buiten beschouwing gelaten. Sommige faillissementen zijn zo compleet beschreven dat ik er wel blind op durf te varen dat er gewoon niet meer in een winkel gestaan kan hebben. Dat bleek vaak te matchen met wat ik op de afbeeldingen vond. Toch blijft het uiteraard zo dat deze bronnen een beperking hebben.' Om betrouwbare informatie uit afbeeldingen te halen, heeft Lesger alles opgenomen en gebruikt wat in de Beeldbank van Amsterdam (en elders) te vinden was en betrekking had op winkelstraten en winkels, zowel exterieurs als interieurs. 'Ik heb geprobeerd om eerlijk te zijn door geen afbeeldingen eruit te laten waarvan ik dacht: "Hé vreemd, wat is hier aan de hand?" Dus wat in het boek te zien is, is een behoorlijke doorsnee van wat er te vinden is op dat gebied. De mooiste prenten vond ik trouwens in een boek over het Wederdopers-oproer. De oudste prent die ik ben tegengekomen van een winkel in Amsterdam stond daarin. Een van de meest opvallende bevindingen

van het onderzoek is de grote continuïteit in winkelstraten. De straten die in de zestiende en zeventiende eeuw een belangrijke winkel-functie hadden, hebben dat vrijwel allemaal nog steeds. Alleen de Warmoesstraat, tot het midden van de zeventiende eeuw veruit de belangrijkste winkelstraat van Amsterdam, heeft die positie moeten overdragen aan de Kalverstraat.'

Oude troep

'Voor het meer recente verleden had ik niet verwacht dat de aantrekkelijkheid en het succes van een aantal Amsterdamse winkelbuurten en winkelstraten zo sterk te maken had met het aarzelende beleid van de gemeentelijke overheid na de Tweede Wereldoorlog. Een tijd lang werd in Amsterdam Rotterdam tot voorbeeld gesteld, want daar zouden ze gewoon een nieuwe stad vanaf de tekentafel opbouwen. Kort na de oorlog zeiden ze daar al "we zijn gebombardeerd, nu kunnen we een moderne stad maken". Ondertussen werd er in Amsterdam geroepen: "Wat een oude troep, al die krappe straatjes, die Kalverstraat is toch hopeloos, het is daar smal en het waait er altijd." Maar uiteindelijk is er niet groot-schalig ingegrepen. Gelukkig maar.'

'We zijn gebombardeerd, nu kunnen we een moderne stad maken'

Ook de Jordaan maakte een interessante ontwikkeling door. In reisgidsen uit de jaren vijftig wordt het een "vreselijke pauperbuurt" genoemd. De overheid ging zich met deze wijk bemoeien en stuurde allerlei beleidsmedewerkers om met de bewoners te praten. Toen de bewoners echter merkten dat het iemand van de gemeente was, zwegen ze. Ze stonden daar allemaal argwanend tegenover de overheid, want ze waren als de dood dat ze meer belasting moesten betalen. Die lui van de gemeente schreven dat niemand zijn mond opendeed. Ik moet zeggen dat ik dat wel herken. Na die tijd maakte de Jordaan een ontwikkeling door naar de populaire en ook dure buurt die het tegenwoordig is. Wat mij altijd opvalt, en ik kom uit die buurt dus ik ken hem al lang, is dat daarbij heel erg wordt vastgehouden aan het idee van een gezellige ouderwetse volksbuurt. Maar dat is het natuurlijk allang niet meer. Ook de winkels verraden dat er een ander soort bewoners te vinden is dan voorheen.'

Japanse steden

Is het onderzoek van Lesger ook besproken in zijn colleges? 'Nee, ik heb dat eigenlijk nooit gedaan en ik probeer dat ook te voorkomen. De studie is zoveel korter geworden in de loop van de jaren, waardoor het programma best vol is. Als je dan ontzettend veel zit te hobbyen in je onderwijs, dan geef je studenten niet waar ze recht op hebben. Ik geef wel eens een hoorcollege waar ik wat in verwerk over de ruimtelijke structuur van steden en uiteraard geef ik lezingen en bezoek ik congressen. Ook op die manier komt de inhoud van het onderzoek in de buitenwereld terecht.

Nu dit onderzoek klaar is, zou ik graag dieper doorgaan op de ruimtelijke structuur van steden. Dan gaat het niet specifiek over winkels, maar om de spreiding van allerlei functies over de stad. Ik denk dan aan de woonfunctie, en de economische en culturele functie. Ook zou ik wat meer vergelijkend onderzoek willen doen. Ik wil weten of het er in andere steden net zo aan toe gaat. Zijn de patronen die ik voor Amsterdam aantref in de vroegmoderne tijd in andere culturen ook aanwezig? Hoe zit het bijvoorbeeld in Japanse of Zuid-Amerikaanse steden? Er wordt helaas erg gekort op onze onderzoeksbudgetten, dus ik zal er niet heen kunnen gaan. Maar ik neem aan dat er daar ook mensen bezig zijn met dat type onderzoek, zodat ik via de moderne media een samenwerking met ze aan kan gaan.' Lesger is in ieder geval niet van plan om na jaren onderzoek naar winkels zelf een winkel te openen. 'Mijn grootouders waren winkeliers, mijn ouders waren winkeliers en mijn broer is lange tijd winkelier geweest, maar ik heb het zelf nooit leuk gevonden. Ik ben heel enthousiast over de detailhandel, maar meer als een studieobject. Voor mij geen winkel.' ■

Clé Lesger in Amsterdam.
Foto: Lisa Oskamp.

Lezen

Het winkellandschap van Amsterdam.

Stedelijke structuur en winkelbedrijf in de vroegmoderne en moderne tijd, 1550-2000 (Hilversum, 2013) is verkrijgbaar in de boekhandel en kost € 40,00. Zie ook de recensie verderop in deze Kleio.

Deze maand komt onder redactie van J.H. Furnee en Lesger de bundel *The Landscape of Consumption. Shopping Streets and Cultures in Western Europe, 1600-1900* uit.